

RİTORİKA VƏ KOQNİTİV STİLİSTİKA

Oısa ifadə etsək, ritorika təsirli danışma və yazma qabiliyyətidir. Yunan mənşəli bu söz qədim dövrlərdə məhkəmə debatlarında qarşı tərəfi inandırmaq bacarığı idi. Sonralar Yunanistanın paytaxtı Afinada demokratiya inkişaf etdikcə ritorika, xüsusən, siyasət sahəsində, ictimai natiqlik sənəti ilə assosiasiya olunmağa başladı. Aristotelə görə, inandırma üç növ müraciətlə təzahür edir: ağıla müraciət (logos); emosiyalara (pathos) müraciət və danışanın xarakterinə inandırıcı müraciət. Bu üç növ müraciət inandırma məqsədlərini reallaşdırmaq üçün birlikdə mövcuddur (1, s.157).

R ritorika ingilis və Avropa ədəbiyyatının onuncu əsrdən iyirmi birinci əsrə qədər təkamül prosesi keçmiş mədəni kontekstinin vacib komponentini təşkil edir. V.Katinin təbirincə desək, müasir dövrdə ritorika siyasət, hüquq, liturqiya, reklam, ədəbiyyat və digər sahələri ağısuna almışdır. ABS prezidenti Barak Obamanın sayəsində ritorika ictimai natiqlik sənətində mərkəzi rolunu bərpa etmişdir (2, s. 369). B. A La Oiyom Barak Obamanın üslub perspektivlərindən bəhs edən məqaləsində B. Obamanın ritorik uğurlarının üslubi cəhətdən çox maraqlı olduğunu qeyd edir. Belə ki, o, "emosional olduğu qədər də məntiqlidir. Obamanın üslubunu təhlil etmək üçün onun tərəfindən amerikan liberal ənənəsini necə mənimsəməyin mümkün olduğunu tədqiq edən daxili, intertekstual perspektivləri, eyni zamanda Obamanın ekspressiv üslubunu siyasi sahədə artan professionalaşmaya qarşı qoyan xarici, sosiolinqvistik perspektivi əlaqələndirmək lazımdır" (3, s.91).

Oeyd etmək lazımdır ki, İntibah dövründə başqa dillərlə müqayisədə ingilis dilində ritorikaya dair az əsərlər mövcud idi. Ciddi tədqiqatlar latın dilində aparılırdı. Müasir tədqiqatların çoxu isə ingilis xalq ritorikası ilə məhdudlaşır. Məsələn, 1660-cı ilə qədər Kvintilianın iyirmi veydi Paris nəşri, on bir Cenevrə nəşri və yalnız bir ingilis nəşri var idi. Elə həmin dövrdə Siseronun ritorikaya dair mükəmməl əsərləri Venesiyada otuz dörd dəfə, İngiltərədə isə cəmi dörd dəfə nəşr olunmuşdur (4, s.55).

Dekonstruksionistlər iddia edirlər ki, bütün elmlər dil bəlağətliyiindən az və ya çox dərəcədə bəhrələnirlər. Koqnitiv linqvistlər ritorikanın təfəkkür proseslərinə nüfuz etdiyini sübut etməyə çalışırlar. R ritorika qrammatikanın və dialektikanın digər "kommunikativ" vərdisləri ilə sıx bağlı olan veydi humanitar elmdən biri kimi Avropanın təhsil proqramında əsas fənlərdən biri kimi tədris olunur. O, gələcək vəzifəçilərin gözəl əsərlər yaratmaları üçün dəyərli təlimdir. Bu gün nəzəriyyəçilər arasında " ritorika" termininin bəzi konnotasiyalarda əks olunan problemlərindən biri ritorun, yaxud oratorun səmimiyyəti ilə əlaqədardır. Hələ Sokrat zamanında ritorika mümkün manipulyasiyalarına və həqiqəti acıqlamaq əvəzinə gizlətdiyinə görə "valanlar anası" kimi qınanmışdır. R ritorikanın təfəkkür süniliyi və "pis üslub"la assosiasiyası o vaxtdan mövcud olmuşdur. Semiotika, stilistika və praqmatika kimi fənlərin inkisafı ilə ənənəvi ritorikaya maraq bir qədər artmış, ritorikanın yeni sahələri meydana gəlmişdir. İ.A.Ricardsın ədəbi tənqiddə keçmişlə indinin arasında körpü varadan əsərləri ritorikanın fəlsəfəsinə maraq yaratmışdır. Hazırda kompozisiya vərdislərini aşlayan dərslilər ritorik ənənəni davam etdirir. ABS-da bunu bəzən müasir ritorika da adlandırırlar (2, 369).

R ritorika forma və məzmun arasındakı ikitərəfli dialektika üzərində qurulmuşdur. Stilistika üslubları, adətən, sinxronik aspektdə arasdırır, ritorika dilə sabit bir fenomen kimi vanasır. İstər ritorika, istərsə də stilistika informasiya səviyyəsinə və estetik səviyyəyə malikdir. H.Suhami nitq fiqurlarından bəhs edən elm sahəsini ritorika adlandırır (5, s.11). Göründüyü kimi, ritorika ilə stilistika bir-biri ilə sıx bağlıdır. Hətta bəzi müəlliflərin fikrincə, ritorika lap qədim dövrlərdə malik olduğu praktik əhəmiyyətini nisbətən itirmişdir. Yəni müasir dövrdə siyasətçilərin, natiqlərin, hüquqşünasların, vəzifələrin hazırlanmasında ritorikadan Qədim Romada olduğu qədər geniş istifadə olunmur. Artıq ritorika ilk vaxtlarda Protaqorun etdiyi kimi pisi yaxşı göstərmək üçün sofistlik metodlardan istifadə edən stilistik nəzəriyyəyə güzəştə getmişdir. İ.Kant "Saf idrakın tənqidi" əsərində ritorikanı (ars oratoria) cildə girib xoş sözlər söyləməklə insan idrakını aydın mühakimə yürütməkdən məhrum edən aldatma sənəti kimi pisləyirdi. Kant ritorikanı "inandırma mexanizmi" adlandırırdı (6, s.8, 10).

Sosial semiotika və funksional linqvistika üzərində qurulan vizual ritorika nəzəriyyəsi (7, s. 4) əslində koqnitiv stilistikanın sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsində müəyyən rol oynaya bilər.

R ritorikanın koqnitiv stilistika ilə əlaqəsinin araşdırılması məqalənin əsas məqsədi olduğundan, əvvəlcə koqnitiv linqvistika haqqında qısa məlumat verməyi zəruri hesab edirik. Bu gün koqnitiv linqvistika, demək olar ki, dilçiliyin ana xəttinə çevrilib.

Beləliklə, koqnitiv linqvistika XX əsrin sonundan başlayaraq yeni stimulerici elm sahəsinə çevrilmişdir. Bu istiqamət həmçinin bəlağət, üslubiyyat, praqmatika, narratologiya, semiotika və digər elm sahələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Elə koqnitiv linqvistikanın özünün mənsəvi antropologiya, psixologiya, semantika, praqmatika və sünii intellektə gedib çıxır. Daha geniş mənada, koqnitiv linqvistika nəzəri yolla qavrama və təsnifatlandırmaya görə koqnisivanın prinsiplərini aydınlaşdırmağa çalışır. Bu zaman ağılın necə işləməsi diqqətdə olur və ənənəvi binar oppozisiya neytrallasır. Məsələn, qrammatika leksikaya, sintaksis mənaya, semantika praqmatik mənaya qarşı olur. Bununla vanası, bütün insanlığın ağılının eyni şəkildə işlədiyini qəbul edilir.

Artıq XX əsrin 90-cı illərində koqnitiv üslubla, xüsusilə metafora ilə bağlı koqnitiv poetika, yaxud stilistika və yaxud bəlağət meydana çıxmışdır. Koqnitiv linqvistika kimi bu, daha çox koqnisasiya və dildə konvensional

¹⁶AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik, İnstitutunun dissertantı, zuleyxa@mail.ru

metaforaların rolu və bir qayda olaraq, təfəkkür və nitqdə, habelə Corc Lakof, Mark Törner və Mark Consonun əsərini təqib edən ədəbiyyatdakı obrazlıqla əlaqədardır (2, s.64).

F. Veysəlli M.Svansa istinadən koqnitiv linqvistikanın mahiyyətini və hüsdudlarını belə təyin edir: “İnsanın davranışı mental strukturların və prosedurların mürəkkəb sistemlə müəyyənləşir ki, bu da spesifik və ümumi prinsiplərə əsaslanan bir neçə yarım sistemə bölünür; dil fəaliyyəti neyrobioloji baxımdan insan beyninə struktur və funksional qanunauyğunluqlarında təsbit olunur; dil koqnitiv sistem olaraq mücərrəd, beyində fizioloji bazisdən yuxarı səviyyədə mental fenomen kimi xüsusi qaydalar şəklində təsvir oluna bilər; koqnitiv dilçilik nə fiziki, nə də son dərəcə dəqiq funksional istiqamətli elm kimi müəyyənləşə bilməz, olsa-olsa, o, hər iki tədqiqat aspektinin perspektivlərini birləşdirir ki, bununla da dilin neyropsixoloji reallığına uyğun gəlir; koqnitiv dilçilik mental yanaşmadır, çünki bu yanaşmada dilin mental xarakteri vurğulanır və o (dil) koqnisivanın tərkib hissəsi kimi təsvir olunur; dil sözləmləri və ifadələri insanın koqnitiv fəallığının və fəaliyyətinin izləri kimi şərh olunur. Koqnitiv dilçilik bu izlərdən koqnitiv dil sisteminin xüsusiyyətlərini bərpa edir; koqnitiv dilçilik öz nəzəriyyəsinə işləyib hazırlayarkən başqa elmlərin materiallarından istifadə etdiyi üçün elmlərarası mahiyyət daşıyır, o həm introspektiv, həm də empirik-eksperimental üsullardan istifadə edir” (8, s. 29)

Koqnitiv linqvistikanın əsasını konseptual metafora nəzəriyyəsi təşkil edir. C.Lakof və M.Conson 1980-ci ildə özlərinin “Yaşadığımız metaforalar” əsərini yazaraq koqnitiv linqvistikanın başlıca müddəalarını şərh etmişlər. Onlar sübut edirdilər ki, metaforik impuls insanın təfəkkür prosesinin əsası olub ideyaların və bir çox fundamental konseptlərin yaranmasına stimulyer verir. Əslində, bu fikir Frensis Bekon, Cambattista Viko, Fridrix Nitsse və digərləri kimi müxtəlif filosof və yazıçılar tərəfindən bir neçə əsr əvvəl sübut olunmuşdur. C. Lakof və M. Conson koqnitiv metafora nəzəriyyəsinə təklif edirdi. Bu nəzəriyyə konvensioanal metaforaları fundamental və sxemləşdirilmiş real fiziki təcrübələrin külliyatı əsasında qruplaşdırmağa çalışırdı.

Müasir üslubiyyat öz təhlil üsul və metodlarını daim yeniləşdirir və zənginləşdirir. Bu inkişaf üslubiyyatda “koqnitiv dönüş” kimi tanınmağa başlamışdır və onun müfəssəl məntiqi əsası bu vəhdətin təməlini təşkil edir (9, s.38).

Stilistikanın sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi linqvistik tədqiqatlarla sıx bağlı olmuşdur. Belə ki, stilistikanın təşəkkülü yeni linqvistikanın meydana gəlməsi ilə bir vaxta təsadüf edir. Bu elm sahəsi dilçiliyin bəzi texniki imkanlarını mənimsənmişdir (10, s.187).

Keçən əsrin son onilliyində üslubiyyatçılar oxucunun mətni oxuyarkən istifadə etdiyi koqnitiv strukturları daha sistemli şəkildə tədqiq edərək stilistikada müəyyən korrektələr etməyə başladılar. Bu zaman onlar koqnitiv linqvistikanın və süni intellektin nailiyyətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə faydalandılar və tədqiqat metodunda bu yeni aksent koqnitiv stilistika, yaxud koqnitiv poetikanın meydana gəlməsini sərtləndirirdi. Koqnitiv stilistikanın mövcud metodları sıxıdırmaqdan daha çox tamamlanmasına baxmayaraq, o, insan idrakı və oxu prosesi arasında açıq-askar əlaqə varadan modellərə qarşı mətn modelləri və kompozisivalarının verini dəvəsdirmək məqsədi güdürdü. Təhlil obyektinə - ədəbiyyat koqnitiv dönüşə növbəti bir stimulyer oldu. Stilistikaya dair əksər əsərlərdə belə bir fikir mövcuddur ki, “ədəbi dil” deyilən bir şey yoxdur. Bu fikir bir çox polemikalara yol açmışdır. Çünki o, stilistika ilə ədəbi tənqid arasında birbaşa ziddiyyətin yaranmasına səbəb olur. Buradan belə çıxır ki, “ədəbiyyatın dili” adı istifadəçilər üçün əlverişlidir. Yazı ilə müqavimətdə daha çox oxu üzərində dayanmış koqnitiv stilistlər ədəbiyyatın, oxu üsulu kimi vəziyyətdən daha yaxşı konseptuallaşdığını təsdiq edərək öz əsərlərində məhz bu problemi qabardılar. Bundan başqa, oxumağın bu üsulunun tam öyrənilməsi stilistik analizin mövcud modellərini diqqətlə nəzərdən keçirməyi tələb edir (9, s.39).

XX əsrin başlanğıcında gestalt mərkəzli ədəbi tədqiqatlar forma və məzmunu bir-birilə sıx vəhdətdə nəzərdən keçirməyə başlayır. Üslub ədəbi mətnə yad deyil, əksinə, onun müxtəlif funksional ölçüləri hər bir işin xarakterini formalaşdırır. Kod mərkəzli üslub nəzəriyyələri spesifik stilistik effektləri xüsusi linqvistik elementlərlə təsvir edir. Keçən əsrin birinci yarısında ədəbiyyatşünaslıqda inkişaf edən stilistikaya yanaşmalar üstünlük təşkil edirdisə, əsrin ikinci yarısında linqvistik stilistika daha sürətli inkişaf yoluna qədəm qoyur. Bu zaman makro-stilistikailə mikro-stilistika bir-birindən fərqləndirilir. Bir çox ölkələrdə stilistika strukturalizmin kəskin təsiri altında olmuşdur. Praqmatik stilistika təsir vasitəsi kimi dil anlayışından başlayır. Praqmatik stilistika Lüdviq Vitqenşteynin nəzəri baxışlarına və nitq aktı nəzəriyyəsinə əsaslanaraq, mətn və diskurs dilçiliyi ilə sıx əməkdaşlıqda ədəbi və qeyri-ədəbi mətnlərin nəzəri və təcrübə tədqiqatlarını əhatə edərək stilistikaya dominant yanaşmanı əks etdirir (11, s.165).

Ritorika ilə stilistika, xüsusilə koqnitiv stilistika arasındakı əlaqələrin incə məqamları XXI əsr tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir və bu istiqamətdə araşdırmalara zəruri ehtiyac duyulur. Ritorika ilə stilistika arasında sıx əlaqə mövcuddur. Bəzən stilistikanı bələğətin varisi də adlandırırlar. Eyni zamanda bu iki elmsahəsini bir-birindən fərqləndirənlər də az deyildir. Ritorika daha çox nitqin xüsusi növü olan ədəbi ifadə ilə, stilistika isə nitqin bütün növləri ilə əlaqədardır. Belə demək mümkünsə, ritorik araşdırmalar ədəbi mətnlər çərçivəsində ritorik formaları öyrənir. Müasir stilistika isə nitqin müxtəlif növlərini, üslubları və s. tədqiq edir. Koqnitiv stilistika daha üst mövqedə dayanır. Bu zaman o, koqnitiv linqvistikaya yaxınlaşmaqla ritorika ilə yanaşı, linqvistik deviasivaları da ağısına alır. Ritorika koqnitiv linqvistikaya gedən yolun üzərində mühüm körpüdür. Ritorika daha çox intellektual məqsədlərə yönəldiyindən koqnisiva ilə sıx bağlıdır. Stilistika ümumi dilçiliyin dilə canlı və dinamik varlıq kimi baxan ən ciddi sahəsi hesab olunur. Koqnisiva ritorika ilə stilistika arasındakı əlaqələri idrak müstəvisinə çıxarır.

Ədəbiyyat:

1. Pearce M. The Routledge Dictionary of English Language Studies. Routledge, 2012, 224 p.

2. Katie W. A Dictionary of Stylistics. Routledge, 2014. 496 pages, s.64-65
3. A La Guillaume L. B. Horizons stylistiques de Barack Obama /Études de StylistiqueAnglaise. À l'horizon 2010. ESA N° 1 (BSSA N° 34), 203 p., p. 91-105
4. ShugerD. Sacred Rhetoric: The Christian Grand Style in the English Renaissance. Princeton University Press, 2014, 302 p.
5. Suhamy H. Les figures de style. Paris: DépôtLégale, 13e édition, 2016, 129 p.
6. Plett H. Literarv Rhetoric: Concepts—Structures—Analyses.Leiden • Boston. 2010. 332 p.
7. Acheson K. Visual Rhetoric and Early Modern English Literature. Ashgate Publishing, Ltd., 2013, 174 p.
8. Veysəlli F. Kognitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri. Bakı: Mütərcim. 2015.
9. Simpson P. Stylistics: A Resource Book for Students. *StudiaPhilologica*. VII. Psychology Press, 2004, 247 p.
10. Fowler R. A Dictionary of Modern Critical Terms. Routledge and Kegan Paul Ltd. London and New-York. 1987. 262 p.
11. Ulrich P. Stilistik der deutschsprachigen Ländervom Beginn des 20. Jahrhunderts bis zur Gegenwart // Rhetorik und Stilistik / Rhetoric and Stylistics by Ulla Fix, Andreas Gardt, Joachim Knappe. Walter de Gruyter, 2008, 1154 p., p.165-179

Açar sözlər: yalanlar anası, ritorika, stilistika, koqnisiya, deviasiya

Key words: mother of lies, rhetoric, stylistics, cognition, deviation

Ключевые слова: мать лжи, ritorika, stilistika, koqniция, deviasия

Риторика и когнитивная стилстика в английском языке

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию взаимоотношений риторики и когнитивной стилстики в английском языке. Автор отмечает, что сложные аспекты риторики и стилстики, особенно когнитивной стилстики, привлекают внимание исследователей 21-го века и нуждаются в исследованиях в этом направлении. Существует тесная связь между риторикой и стилстикой. Иногда стилстиков называют преемниками. В то же время некоторые ученые различают эти две отрасли науки. Риторика - это более особый литературный стиль, а стилстика связана со всеми типами речи. Если это возможно, риторические исследования изучают риторические формы в литературных текстах. Современная стилстика - это сочетание разных типов речи, стилей и так далее. Когнитивные стилсты полагаются на более высокую позицию. В то же время она приближается к когнитивной лингвистике, наряду с риторикой и лингвистическими девиациями. Риторика является важным мостом на пути к когнитивной лингвистике и тесно связана с риторическим познанием, потому что она больше фокусируется на интеллектуальных целях. Стилстика считается наиболее серьезной областью общего языкознания, которая выглядит как живая и динамичная сущность. А познание приводит к ясности отношений между риторикой и стилстикой.

English rhetoric and cognitive stylistics

SUMMARY

The article is devoted to the study of the relationship of rhetoric and cognitive stylistics in the English language. The author notes that the complex aspects of rhetoric and stylistics, especially cognitive stylistics, attract the attention of researchers of the 21st century and need research in this direction. There is a close relationship between rhetoric and style. Sometimes stylists are called successors. At the same time, some scientists distinguish these two branches of science. Rhetoric is a more special literary style, and stylistics is associated with all types of speech. If possible, rhetorical studies study rhetorical forms in literary texts. Modern stylistics is a combination of different types of speech, styles, and so on. Cognitive stylists rely on a higher position. At the same time, it is approaching cognitive linguistics, along with rhetoric and linguistic deviations. Rhetoric is an important bridge on the path to cognitive linguistics and is closely associated with rhetorical knowledge, because it focuses more on intellectual goals. Stylistics is considered the most serious area of general linguistics, which looks like a living and dynamic entity. Then, cognition leads to clarity in the relationship between rhetoric and style.

Rəyçi: professor Oruc Musayev